

The activism of Badri's Companions during the reign of Imam Ali (a.s.)

Shahla Bakhtiari*

Azadeh Ramezani**

Abstract

This article, taken from a thesis entitled "The Role of the Companions of Badri in the Era of Imam Ali", attempts to clarify the role and performance of the aforementioned Companions who accompanied Imam Ali during his caliphate? This question is investigated through their presence in the events during the caliphate of Ali bin Abi Talib and their acceptance of responsibility in the political, military and cultural positions of this era. The results of the survey show that among the supporters of Badri Imam, in addition to being present with the Imam in various battles and taking responsibility in the assigned tasks and missions, the interest in explaining and defining the position of the Imam during the time of the presence of the Prophet of Islam and the increasing insight for the generation that did not understand the presence of the Imam during the time of the Prophet and was plagued by the suspicions of the enemies.

Keywords: Imam Ali (pbuh), Badr war, Government, Badri Companions, Enlightenment.

* Associate Professor Department of History, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran
(Corresponding Author), Sh.bakhtiari@alzahra.ac.ir

** M. A student in Shiite history, Faculty of Theology, Payam Noor University, Tehran, Iran,
azadhrmdany@gmail.com

Date received: 03/11/2023, Date of acceptance: 11/05/2024

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع)

شهلا بختیاری*

آزاده رمضانی**

چکیده

در این مقاله که برگرفته از پایان‌نامه‌ای با عنوان "نقش صحابه بدری در دوران امام علی (ع)" است، کوشش می‌شود، چگونگی ایفای نقش و عملکرد گونه‌ای از صحابه مذکور که در خلافت امام علی (ع) با وی همراهی داشتند، روشن شود؟ این امر با همراهی و حضور آنان در رخداد‌های دوران خلافت علی بن ابی‌طالب (ع) و قبول مسئولیت در مناصب سیاسی، نظامی و فرهنگی این دوران بررسی می‌شود.

نتایج بررسی نشان می‌دهد، در میان موافقان بدری امام (ع)، نتایج بررسی نشان می‌دهد، در میان موافقان بدری امام (ع)، علاوه بر حضور در کنار امام (ع) در معارک مختلف و ایفای نقش به‌عنوان وظیفه در مسئولیت‌ها و مأموریت‌های واگذار شده، علاقه‌مندی به تبیین و تعریف جایگاه امام در دوران حضور پیامبر اسلام (ص) و بصیرت‌افزایی برای نسلی که حضور امام در دوران پیامبر را درک نکرده و گرفتار شبهه‌های دشمنان بودند دیده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: امام علی (ع)، جنگ بدر، حکومت، صحابه بدری، بصیرت‌افزایی

۱. مقدمه

جنگ بدر یکی از مهم‌ترین و سرنوشت‌سازترین جنگ‌های صدر اسلام است که قرآن به ذکر تفصیلی آن در سوره انفال پرداخته است. منابع صحابه حاضر در آن بدریون خوانده‌اند. این

* دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، sh.bakhtiari@alzahra.ac.ir

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد تاریخ تشیع، دانشکده الهیات، دانشگاه پیام‌نور تهران، تهران، ایران، azadhrmdany@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۲

دسته از صحابه نسبت به دیگر صحابه از جایگاه ویژه‌ای در میان مسلمانان برخوردارند. در دوران حکومت امام علی (ع) بدریون به چند گروه رفتاری تقسیم می‌شوند که بیشترین بسامد مربوط به گروه رفتاری همراه با امام (ع) است. در نوشته حاضر به عملکرد این گروه در دوان خلافت امام علی (ع) پرداخته خواهد شد.

روش پژوهش از نوع پژوهش‌های وصفی - تحلیلی و بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای است که از داده‌های آماری نیز استفاده شده است. برای یکدستی پژوهش، با رجوع به چهار کتاب «اسدالغابه اثر ابن اثیر»، «الاستیعاب اثر ابن عبدالبر»، «الاصابه اثر ابن حجر عسقلانی» و «طبقات الکبری اثر ابن سعد» به عنوان منابع پایه، نام همه صحابه‌ای که در بدر حضور داشتند، جمع‌آوری شد. سپس با توجه به سال وفات آنان رفتار و عملکرد کسانی که به دوران امیرالمؤمنین (ع) رسیدند، بررسی شد.

در بررسی پیشینه پژوهش با وجود توجه اغلب آثار نگاشته شده در مورد تاریخ صدر اسلام به نبرد بدر و وقایع دوران خلافت امام علی (ع)، اثر مرتبط که به جمع‌آوری اسامی بدریون حاضر در سپاه امام علی (ع) پرداخته کتاب «إقامه الحجج فی وقعه صفین» تألیف قوام الدین قمی و شنوی است. این اثر، تنها به ۲۵ نفر بدری توجه کرده است که در جنگ صفین در رکاب امام علی (ع) بوده‌اند. به جز آن اثر مستقل مرتبط دیگر در این زمینه به دست نیامد.

۲. نبرد بدر و مشکلات پژوهش حاضر

از حوادث مهم سال دوم هجرت پیروزی مسلمانان در نبرد بدر، یا بدر القتال و بدر الکبری (ابن هشام، بی‌تا: ۵۴۴/۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۸/۲) در روز جمعه ۱۷ رمضان است (ابن هشام، بی‌تا: ۵۷۶/۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۰/۲). این نبرد، نخستین جنگ رسول خدا (ص) با مشرکان بود که مهاجر و انصار با هم در برابر دشمن حاضر شدند. در روایات آمده که شیطان در هیچ روزی مانند روز عرفه و روز بدر خوار نشد (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۷۵: ۶/۱۳۱). با وجود اقلیت مسلمانان در این جنگ هم از جهت تعداد و هم از جهت ابزار و تجهیزات جنگی (ابن هشام، بی‌تا: ۱/۶۱۳) امدادهای خداوندی، سکینه و آرامش را بر دل مؤمنان جاری کرد تا از لشکر و توان مشرکان نهراسند.

تعداد شهدای بدر را ۱۴ تن، شش تن از مهاجران و هشت تن از انصار و یا ۱۸ شهید از مسلمانان آورده‌اند (ابن هشام، همان جا؛ صالحی شامی، ۱۴۱۴: ۷۵/۴). تعداد کشتگان قریش را ۵۰ تن (ابن هشام، بی‌تا: ۱/۷۱۴) و یا ۷۰ تن گفته‌اند (صالحی شامی، ۱۴۱۴: ۶۹/۴). تعداد

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۳۵

کشته‌ها و اسیران قریش را در مجموع صد و چهل نفر گفته شده است، هفتاد اسیر و هفتاد کشته (ابن هشام، بی تا: ۶۱۹/۲؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲: ۳/۱۰۰).

تعداد مسلمانان حاضر در بدر در منابع، از سیصد تا سیصد و چند ده تن (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲/۲۴؛ صالحی شامی، ۱۴۱۴: ۷۳/۴؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲: ۳/۱۰۰) و با شماره‌های متفاوت از ۳۰۵، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۷ تا سیصد و اندی تن گفته شده است (یمانی، ۱۳۸۹: ۲۵۱ به بعد).

در فرایند پژوهش، نام افراد از منابع مختلف احصا شد، اما مشکل عمده آن بود که باوجود تأکید منابع بر حضور سیصد و اندی از صحابه در بدر، عدد به دست آمده تنها در چهار منبع (طبقات الکبری، الاستیعاب، اسدالغابه و الاصابه) به ۵۹۹ تن رسید. بدیهی است عواملی بر این افزایش در دانش صحابه نگاری تأثیر داشته است، از جمله تشابه نگارشی بسیاری از واژه‌ها به ویژه نام‌ها به یکدیگر. یکی از رایج‌ترین تصحیفات، تبدیل «عن» به «بن» است که سبب چسبیدن نام دو راوی و تبدیل آن به یک نام شده است که در موارد قابل توجهی، تولید افرادی به نام صحابه می‌شود. مورد دیگر نام‌هایی است که هم‌شکل و شبیه نوشته می‌شود، ولی دو تلفظ جداگانه دارند. به ویژه زمانی که نقطه هم روی حروف گذاشته نمی‌شد. برای مثال می‌توان به گریز و گریز، حرام یا حزام، حبیب یا خبیب اشاره کرد. این مطلب در مورد کلماتی که مصغر می‌شوند، نیز صادق است. مانند سهل و سهیل، نعمان یا نعیمان. گاه یک ماجرا یا داستان زندگی و زمان درگذشت برای دو تن قید شده است و حاصل این تصحیف، ایجاد یک صحابی جدید و اضافه شدن به تعداد آنان است. موارد فوق، جدای از اختلاف و تفاوت منابع در مورد نام تعدادی از صحابه است؛ مانند عامر بن عبد عمرو که در این که نام او مالک، عمیر و یا نعمان بن ثابت است، بین منابع، اختلاف وجود دارد. اسامی صحابه‌ای که منابع در نام آن‌ها با یکدیگر توافق ندارند، بسیار است، مانند نام اسیر بن عمرو که در کتاب دیگری با نام اسید بن عمرو و در جایی دیگر با نام انس بن ابی انس ثبت شده است. این موارد سختی بسیاری پیش روی پژوهش قرار داده است.

یکی از پررنگ‌ترین دستاوردهای نبرد بدر، فضایل بدریون است که در تفاسیر و تواریخ متعددی به عنوان موضوع مستقل یا به طور پراکنده به آن پرداخته شده است. هر چند همه صحابه در نگاه گروهی از مسلمانان، دارای فضائلی از جمله عدالت هستند، اما بدری بودن فضیلتی است که موجب رضایت الهی نسبت به آنان و رضایت آن‌ها از خداوند است. منقبت دیگری که برای بدریون ذکر شده، آمرزیده شدن تمام گناهان آنان است (بخاری، ۱۳۱۴: باب فضل من شهد بدرًا).

با این وجود، از برخی گفته‌های اصحاب رسول خدا (ص) پیداست که خود، فضیلت اهل بدر را باور نداشته و به اشتباهات و لغزش‌های صحابه بدری واقف بوده‌اند. سخنان سعد بن ابی وقاص در برتری دادن سپاهیان خودش در جنگ مدائن بر اهل بدر شاهی بر این ادعاست (طبری، ۱۳۸۷: ۴/۱۹). از این رو به نظر می‌رسد، بسیاری از روایات در منقبت بدریون که در منابع آمده، نیاز به بررسی‌های بیشتری دارد.

صحابه بدری، مورد توجه مردم و حاکمان زمان خود بودند. به همین جهت نوع برخورد آنان با مسائل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی و نیز سوگیری‌های آنان در این موارد می‌توانست در سوق دهی مردم به امر خاصی مؤثر باشد. حتی در میادین نبرد حضور آنان در یک جبهه، وزنه قابل توجهی بود که می‌توانست حقانیتی در مقابل جبهه روبرو باشد.

رفتارشناسی کنش سیاسی صحابه بدری نسبت به حکومت امام علی (ع)، نشان می‌دهد به جز تعداد معدودی از صحابه بدری، اغلب آنان در وقایع دوران خلافت امام علی (ع) در کنار ایشان بودند، همین امر سبب تقسیم آنان به چند دسته می‌شود که موافقان و همراهان با آن حضرت از نظر تعداد و پایگاه اجتماعی از بقیه گروه‌های رفتاری بیشتر هستند (رمضانی، ۱۳۹۰: ۲۱۶).

سنخ صحابه بدری موافق و همراه با امام علی (ع) بیشترین تعداد و بالاترین میزان مقبولیت اجتماعی را در میان گروه رفتاری دیگر صحابه بدری به خود اختصاص داده‌اند. این گروه از صحابه در فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی و نظامی دوران امام علی (ع) نقش قابل توجهی ایفا کردند تا جایی که امام علی (ع) حضور آنان را در کنار خویش نشانه حقانیت خود در برابر دشمنان می‌دانستند. ایشان در برابر معاویه که امام علی (ع) را به پذیرش خلافت بدون اجماع و مشورت همه انصار و مهاجران متهم کرد، فرمود:

وای بر شما. این کار بر عهده شرکت‌کنندگان در بدر است نه همه اصحاب و هیچ یک از شرکت‌کنندگان بدر در روی زمین نیست مگر این که با من بیعت کرده و همراه من است یا این که به این کار رضایت داده است. (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۷۵: ۲/۱۸۶)

موافقت این صحابه در همراهی عملی آنان با بیعت با امام علی (ع) آغاز شده و با همراهی زبانی، شرکت در نبردها همراه امام (ع) و دفاع جانی و کلامی از او به اوج می‌رسد.

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۳۷

۳. عملکرد سیاسی صحابه بدری موافق

از منظر کنشگری سیاسی در همراهی و موافقت، رفتارها و اقداماتی مدنظر است که با حاکمیت امام موافق و همسو باشد.

۱.۳ بیعت با امام علی (ع) و تشویق مردم به بیعت

پس از عثمان، گروهی از صحابه علاوه بر بیعت خود با امام (ع) داشتند، می‌کوشیدند با یادآوری سبقت علی (ع) در اسلام و نشان‌دادن حقانیت ایشان به خلافت، مردم را به بیعت ترغیب کنند. مهم‌ترین افراد در این بخش عبارت بودند از:

عمار بن یاسر: عمار با فعالیت بیشتری با همراهی بزرگان دیگر، خواهان خلافت امام علی (ع) و ترغیب‌کننده به آن شدند (ابن ابی‌الحدید، همان، ۸/۴). وی در اجتماع انصار و مهاجران در مسجد پیامبر (ص) در مدینه خطاب به حاضران گفت:

ای انصار! دیروز دیدید که عثمان میان شما چگونه رفتار می‌کرد و اینک هم اگر درست ننگرید و آنچه را که خیر شماست موردتوجه قرار ندهید، باز هم ممکن است به چنان رفتاری درافتید و بدون تردید علی (ع) به سبب سابقه و فضلش سزاوارترین مردم به حکومت است. (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۷۵: ۲/ ۱۷۹).

ابوایوب انصاری: خواستار خلافت امام علی (ع) (مفید، ۱۴۱۶: ۶۴) و از نخستین کسانی بود که با ایشان بیعت کرد (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۳/ ۳۳) و گفت: «با تو بیعت می‌کنیم بر آن که بیعت انصار و دیگر مردم قریش بر ما باشد.» (یعقوبی، بی تا: ۲/ ۱۷۸).

خزیمه بن ثابت:

در آن هنگام که با علی (ع) بیعت شد، ... خزیمه برخاست و گفت: ای امیرالمؤمنین! به جز تو هیچ‌کس شایسته خلافت بر ما نیست و ما به حکومت هیچ‌کس جز تو سر فرود نخواهیم آورد و اگر وجدان ما درباره تو منصفانه به قضاوت بنشیند، تو پیش‌تر از همه مردم ایمان آورده‌ای و از همه مردم خداشناس‌تر و از همه مؤمنان به رسول خدا (ص) نزدیک‌تری. آن چه همه مردم دارند، تو تنها داری و آن چه تو داری دیگران از آن محرومند. (یعقوبی، بی تا: ۲/ ۱۷۹).

رفاعة بن رافع: او به همراه ابویوب انصاری، ابو الهیثم بن تیهان و عمار یاسر از کسانی بودند که مردم را تشویق کردند که با امام علی (ع) بیعت کنند (ابن ابی‌الحدید، همان، ۳/ ۲۷۰). وی به همراه امام (ع) در جمل هم حضور داشته (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۲/ ۴۹۸؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۲/ ۷۳؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴/ ۵۰۵) او از بدریون حاضر در صفین بوده است (ابن حجر، ۱۴۱۵: ۲/ ۴۰۷).

ابو الهیثم بن تیهان: او نقش بارزی در تبلیغ برای امام علی (ع) ایفا کرد و به همراه عده‌ای به ذکر فضایل امام علی (ع) در میان مردم پرداختند و سابقه قرابت امام (ع) با رسول خدا (ص) را یادآور شدند. وی از سوی دیگر می‌کوشید امام را به پذیرش خلافت راضی کند (مفید، ۱۴۱۶: ۶۴-۱۲۹). او با امام علی (ع) براین‌اساس بیعت کرد که حمایت و بیعت انصار را نیز جلب کند (یعقوبی، بی‌تا: ۱۷۸/۲). او نزد انصار رفت و با یادآوری سابقه و موقعیت خود نزد رسول خدا (ص) از آنان خواست از او پیروی و علی (ع) را یاری کنند (مفید، همان، ۱۲۹). در گزارش مربوط به نحوه بیعت با امام علی (ع) از عمار بن یاسر و ابوالهیثم بن تیهان با عنوان کنشگر برای ستاندن بیعت از مردم یاد شده است که این بیعت بر اساس طاعت خدا و سنت رسول (ص) بوده است (شیخ طوسی، ۱۳۸۸: ۷۲۷).

مسطح بن اثاثه: مسطح یکی از مهاجرانی است که در روز نخست خلافت، با امام علی (ع) بیعت کرد که تا پای جان از ولایت آن حضرت دفاع کند (مفید، همان، ۱۰۳).

طفیل بن حارث: با وجودی که در اغلب منابع، تاریخ وفات او را بین سال‌های ۳۱ تا ۳۳ هجری ذکر کرده‌اند، (ابن حجر، ۱۴۱۵: ۳/ ۴۲۰؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۳/ ۳۸؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۲/ ۴۵۸؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۲/ ۷۵۶) اما شیخ طوسی او را از اصحاب امام علی (ع) به شمار آورده است (طوسی، بی‌تا: ۴۶). شیخ مفید نیز طفیل را از مهاجرانی می‌داند که با امام بیعت کرده است (مفید، همان، ۱۰۳). طبق این نقل، او تا سال ۳۶ و ۳۷ زنده بوده است.

طلحه بن عبید... و **زبیر بن عوام** نیز از پیش‌گامان در بیعت بوده‌اند (یعقوبی، همان، ۱۷۸/۲). این مطلب از سخنرانی امام علی (ع) در جمع مردم مدینه درک می‌شود: بایعنی هذا الرجال فی اول من بايع. این دو مرد پیشاپیش بیعت‌کنندگان با من بیعت کردند (شرح ابن ابی‌الحدید، ج ۱، ص ۳۰۷؛ مفید، ۱۴۱۳ الف: ۲/ ۲۴۵).

همان‌طور که دیده می‌شود، علاوه بر بیعت با امام فعالیت برای راضی ساختن امام (ع) به بیعت و کوشش برای ترغیب مردم به بیعت عمده‌ترین نقش این دسته از صحابه است. از این ۹

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۳۹

صحابی ۵ تن از مهاجر و چهار تن از انصار بودند و از انصار نیز ۲ تن از قبیله اوس و ۲ تن از قبیله خزرج هستند.

۲.۳ پذیرش مسئولیت

در میان کارگزاران و والیان امام علی (ع) که به حکومت مناطق مختلف اعزام شدند، می‌توان افراد زیر را نام برد: ابویوب/انصاری که پس از جنگ نهروان به امارت مدینه منصوب شد (یعقوبی، بی تا: ۱۹۷/۲) و در دو سال آخر خلافت امام (ع) حاکم مدینه بود (بلاذری، ۱۴۱۷: ۳۸۲/۲). در گزارشی دیگر وی به دنبال حمله بسر بن ابی اراطه از فرماندهان معاویه به مدینه، ناگزیر به ترک آن شهر شد و به کوفه آمد (بلاذری، ۱۴۱۷: ۳/۲۱۲؛ طبری، ۱۳۸۷: ۳/۱۵۳؛ ابن ابی‌الحدید، همان، ۱/۱۸۵).

ابوالهثیم بن تیهان یا ابوحسن انصاری مازنی^۱: از شیعیان امام علی (ع) و حاکم ایشان در مدینه بوده است. در گزارشی، وی جانشین امام علی (ع) پس از سهل بن حنیف (ابن حجر، ۱۴۰۴: ۷/۳۶۲) و ابویوب انصاری بود که تا زمان شهادت امام علی (ع) در مدینه بوده است (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱/۲۷۲).

ابوقتاده بن ربیع: امام علی (ع) پس از خلافت، او را به حکومت مکه گماشتند (ابن ابی‌الحدید، همان، ۱/۱۸۵).

اعتماد امام (ع) به ابوالهثیم بن تیهان و عمار بن یاسر را می‌توان در واگذاری مسئولیت بیت‌المال به آنان دریافت (مفید، ۱۴۱۳ ج: ۱۵۲). سهل بن حنیف، نیز جانشین امام علی (ع) در مدینه در زمان جنگ جمل بود (طبری، ۱۳۸۷: ۲/۵۲۰).

امام علی (ع) برای خروج از مدینه و قراردادن کوفه به عنوان مرکز خلافت با اصحاب خود مشورت کردند. یکی از افراد مورد مشورت امام (ع)، ابویوب انصاری بدری بود که به ماندن امام (ع) در مدینه نظر داشت (ابن حبان، ۱۴۰۳: ۲/۲۷۲).

در بررسی عملکرد سیاسی صحابه بدری موافق در این دوران، ۱۳ تن در امور مختلف سیاسی اعم از شرکت در بیعت با امام (ع) و نیز همسو کردن مردم در این راه با خود، پذیرش امیری بر ولایات، جانشینی امام (ع) در زمان غیبت از کوفه و نیز مشورت دادن به امام (ع) حضور داشته‌اند. از این تعداد ۵ نفر از مهاجران بدری و ۸ نفر از انصار بدری بودند.

۴. عملکرد نظامی صحابه بدری موافق

در عملکرد نظامی طیفی از رفتارها مدنظر است که از فرماندهی در جنگ آغاز و به شرکت عادی در میدان نبرد ختم می‌شود. در این جنگ‌ها گاه افرادی مانند عمار بن یاسر که به نمادی از حق تبدیل شده بودند به کارهای فرهنگی نیز می‌پرداختند که در جای خود به آن اشاره خواهد شد.

۱.۴ حضور در میدان جنگ

در ابتدا لازم به ذکر است که منابع درباره تعداد بدریون حاضر در جنگ‌های دوران خلافت امام (ع) اجماع ندارند. به‌طوری‌که برخی از آن‌ها تعداد بدریون در سپاه امام علی (ع) را بیشتر از چهار یا پنج تن نمی‌دانند علت این امر را می‌توان به نوع نگاه منابع به حکومت امام علی (ع) و به‌احتمال، اغراض سیاسی و حب و بغض راویان مرتبط دانست. آن‌ها می‌کوشند با کمتر نشان‌دادن تعداد بدریون در کنار امام (ع) از جایگاه امام (ع) در جامعه صحابه بزرگ رسول خدا (ص) بکاهند. می‌توان احتمال داد که آنان در این راه از چند شیوه استفاده کرده‌اند.

- با تشکیک در زمان مرگ یا شهادت تعدادی از بدریون که در زمان امام علی (ع) از دنیا رفته بودند، مانند قید درگذشت مالک بن تیهان (ابوالهیشم) در زمان عمر بن خطاب (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۳/ ۱۳۴۸؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۲۳۹/۴؛ ابن حجر، ۱۴۱۵: ۳۶۶/۷) و ابودجانه (سماک بن خرشه)^۲ در جنگ یمامه (ابن عبدالبر، همان، ۶۵۱/۲؛ ابن اثیر، همان، ۲/ ۲۹۹؛ ابن حجر، همان، ۴/ ۱۰۰).

- در اقدامی دیگر نام صحابه بدری بزرگی چون خزیمه بن ثابت ذو شهادتین و ابودجانه را که در کنار امام (ع) بوده را تشابه نام خوانده و فرد حاضر و همراه امام علی (ع) را فرد دیگری غیر از صحابه معروف دانستند (ابن حجر، همان، ۲۴۰/۲)

- دسته‌ای از منابع، اسناد دال بر همراهی صحابه بدری با امام (ع) را ضعیف دانسته و آن را فاقد ارزش و اعتبار روایی می‌دانند. مانند تضعیف گزارش عبید ا... بن ابی رافع کاتب امام (ع) از سوی ابن حجر که آن را ضعیف می‌داند. دسته‌ای از منابع به حذف یا سکوت درباره برخی از صحابه بدری پرداخته‌اند (رمضانی، ۱۳۹۰: فصل چهارم). منابع از احتساب نام صحابه همدل با امام مثل خباب بن ارت (ابن حجر، ۱۴۱۵: ۲/ ۲۲۱؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۴۳۷/۲؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۵۹۱/۱؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۲۱/۳) که دارای

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۴۱

معذوریت برای شرکت در نبردها همراه امام بودند، خودداری کرده‌اند. در مقابل، منابعی نیز با نگاهی متفاوت، آمار دیگری ارائه داده‌اند. این دسته، تعداد یاران بدری امام (ع) را در جنگ‌ها با اختلاف بیان کرده‌اند. به طور مثال ذهبی تعداد صحابه بدری همراه امام در جنگ جمل را ۱۳۰ تن (ذهبی، ۱۴۱۳: ۲/ ۱۴۹) و مسعودی آنان را ۷۰ تن دانسته‌اند (مسعودی، ۱۴۰۹: ۲/ ۳۵۸). شیخ طوسی با چند واسطه از قول عبدالرحمن بن ابی لیلی آورده است: «در جنگ جمل با علی بن ابی طالب (ع) از اهل بدر ۸۰ تن همراه بودند.» (طوسی، ۱۳۸۸: ۲/ ۹۰).

در جنگ صفین گزارش‌های بیشتری پیرامون تعداد افراد یافت می‌شود. دامنه تفاوت تعداد بدریون در این جنگ از ۷۰ تا ۱۰۰ تن است. در تاریخ دمشق (ابن عساکر، بی تا: ۹/ ۱۳۰) ذیل نام زید بن صوحان آمده که در جنگ‌های علی بن ابی طالب (ع) ۷۰ تن از مردان بدری شرکت داشتند. مسعودی نیز معتقد است که ۸۷ تن از بدریون در صفین حضور داشتند (مسعودی، ۱۴۰۹: ۲/ ۳۵۲). ابن کثیر در آغاز وقعه صفین در سپاه علی (ع) ۸۰ تن از بدریون را حاضر دانسته که ۱۷ نفر از مهاجران و بقیه از انصار بودند (ابن کثیر، ۱۴۰۷: ۸/ ۲۵۵).

از برخی سخنان نیز تعداد صحابه را می‌توان دریافت؛ از جمله مالک‌اشتر در جمع مردم عراق در جنگ صفین گفت: «... شما با معاویه جنگ می‌کنید و حال آن که همراه شما علاوه بر اصحاب محمد (ص) نزدیک صد تن از شرکت‌کنندگان در بدر حاضرند و بیشتر درفش‌هایی که با شماست، همان درفش‌هاست.» (ابن ابی‌الحدید، همان، ۷۷/ ۳).

گاه این تفاوت‌ها ناشی از تشکیک در زمان شهادت و یا وفات برخی از این صحابه در زمان امام علی (ع) است. هم چنین آمار و اطلاعات بیشتر متمرکز بر جنگ جمل و نهروان است. علاوه بر آن، تمرکز منابع روی نام افراد شاخص و بنام شرکت‌کننده در تفاوت تعداد مؤثر بوده است. به همین جهت، منابع، تنها تعداد کلی شرکت‌کنندگان عادی را در جنگ، بدون ذکر نام آورده‌اند. به دلیل همین تفاوت‌ها و نیز عدم تصریح نام اشخاص، مقاله حاضر موفق به شمارش نام ۵۲ تن از بدریون شد که در همراهی با ایشان در جنگ‌ها حضور داشته‌اند.

۲۴۲ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

ردیف	نام	قبیله	محل تولد	مهاجری - انصاری	همراهی با پیامبر (ص)	سال وفات	محل وفات	عملکرد		
								تألیف	تألیف	تألیف
۱	اسید بن ثعلبه	...	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۲	انس بن حارث نبيه كاهلی	...	...	...	تمام غزوات	ه. ۶۱	کربلا	...	...	*
۳	بشیر بن عقبه (ابو مسعود)	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۴	ثابت بن عید (ابو فضاله)	...	مدینه	انصاری	بدری	ه. ۳۸	صفین	...	*	*
۵	ثعلبه بن قیظی بن صخره بن سلمه	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۶	جابر بن عبدالله بن عمرو بن حرام	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری، بیشتر غزوات	ه. ۷۷ - ۷۳	مدینه	...	...	*
۷	جبر بن انس بن ابی زریق	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۸	جبله بن ثعلبه	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۹	حارث بن ربیع	خزرجی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	...	...	...	*	*
۱۰	حارث بن حاطب بن عمرو	اوسی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۱۱	حارث (حارثه) بن سراقه	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۱۲	حارث (حارثه) بن نعمان بن امیه	اوسی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۱۳	حبیب بن یساف	اوسی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	*	*
۱۴	حصین بن الحارث	قریشی	مکه	مهاجری	بدری	...	...	...	*	*
۱۵	خالد بن زید بن کلب (ابوایوب انصاری)	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری، تمام غزوات	ه. ۵۵ - ۴۹	قسطیط نیه	*	*	*
۱۶	خباب بن ارت	خزاعی	مکه	مهاجری	قدیم الاسلام	ه. ۳۷	کوفه	...	*	..

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۴۳

ردیف	نام	قبیله	محل تولد	مهاجری - انصاری	همراهی با پیامبر (ص)	سال وفات	محل وفات	عملکرد		
								مبارزه	تسلیم	فرار
					تمام غزوات					
۱۷	خزیمه بن ثابت	اوسی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	ه. ۳۷	صفین	...	*	*
۱۸	خلیفه (علیفه) بن عدی	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۱۹	خوید بن عمرو	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۲۰	ربیع بن عمرو	...	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۲۱	ربیع بن رافع	اوسی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۲۲	ربیع بن ابی ربیع	اوسی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۲۳	رفاعه بن رافع	خزرجی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	دوران معاویه	...	...	*	*
۲۴	زیاد بن لیید	خزرجی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	دوران معاویه	...	...	...	*
۲۵	زید بن اسلم	اوسی	مدینه	انصاری	عقبه‌ای، تمام غزوات	...	...	...	...	*
۲۶	سماک بن اوس	خزرجی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	...	...	...	...	*
۲۷	سهل بن حنیف	اوسی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	ه. ۳۸	کوفه	*	*	*
۲۸	سهیل بن عمرو	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	ه. ۳۸	صفین	...	...	*
۲۹	صالح الانصاری	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۳۰	طفیل بن حارث	قریشی	مکه	مهاجری	تمام غزوات	...	...	...	*	*
۳۱	عبدالله بن زید بن عاصم	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری، بیشتر غزوات	ه. ۶۳	مدینه	...	...	*
۳۲	عبدالله بن عتیک	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری، بیشتر غزوات	...	...	...	...	*
۳۳	عبید بن تیهان	اوسی	مدینه	انصاری	عقبه‌ای، بدری	...	...	...	...	*
۳۴	عثمان بن حنیف	اوسی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	دوران معاویه	کوفه	...	*	*
۳۵	عمرو بن انس	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	...	...	*
۳۶	عقبه بن عمرو	خزرجی	مدینه	انصاری	بیشتر غزوات	۴۱ یا ۴۲ ه.	مدینه	...	...	*

۲۴۴ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

ردیف	نام	قبیله	محل تولد	مهاجری - انصاری	همراهی با پیامبر (ص)	سال وفات	محل وفات	عملکرد		
								تألیف	تألیف	تألیف
							یا کوفه			
۳۷	عمار بن یاسر	مخزومی	مکه	مهاجری	قدیم الاسلام، تمام غزوات	ه.۳۸	صفین	*	*	*
۳۸	عمرو بن ابی عمرو	بنی ضبه	مکه	مهاجری	بدری	ه.۳۶	بصره	*	...	...
۳۹	عمرو بن عوف	...	مدینه	انصاری	بدری	...	...	*	...	...
۴۰	عمرو بن غزیه	خزرجی	مدینه	انصاری	عقبه‌ای، بدری	...	...	*	...	...
۴۱	فروه بن عمرو	خزرجی	مدینه	انصاری	عقبه‌ای، تمام غزوات	...	...	*	*	...
۴۲	کعب بن عامر	خزرجی	مدینه	انصاری	بدری	...	...	*	...	...
۴۳	کعب بن عمرو (ابوالیسر)	خزرجی	مدینه	انصاری	عقبه‌ای، تمام غزوات	ه.۵۵	مدینه	*	...	...
۴۴	مالک بن تیهان (ابوالهیثم)	اوسی	مدینه	انصاری	عقبه‌ای، تمام غزوات	ه.۳۸	صفین	*	*	*
۴۵	مسطح بن ائاثه	قریشی	مکه	مهاجری	تمام غزوات	ه.۳۷	...	...	*	...
۴۶	مسعود بن اوس	خزرجی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	...	...	*	...	...
۴۷	هانی بن نیار	اوسی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	۴۱، ۴۲ یا ۴۵ ه.	...	*	...	...
۴۸	هند بن ابی هاله	تمیمی	مکه	مهاجری	تمام غزوات	ه.۳۶	بصره	*	...	...
۴۹	ابولبابه بن عبدالمنذر	اوسی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	دوران امام علی (ع)	...	...	*	...
۵۰	ابوحسن انصاری	...	مدینه	انصاری	عقبه‌ای، بدری و احدی	...	...	...	*	...
۵۱	ابوفضاله انصاری	...	مدینه	انصاری	بدری	ه.۳۷	صفین	*	...	...
۵۲	ابوعمره (بشر یا بشیر یا ثعلبه)	خزرجی	مدینه	انصاری	تمام غزوات	ه.۳۷	صفین	*	...	...

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۴۵

۲.۴ فرماندهی و پرچمداری در کارزارها

ابوایوب انصاری که فرماندهی هزار تن را در جنگ جمل بر عهده داشت و پرچم انصار و وابستگان انصار به دست او بود. فرماندهی پیاده‌نظام به عهده ابوقتاده انصاری بود (بلاذری، ۱۴۱۷: ۲/۲۶۷؛ مسعودی، ۱۴۰۹: ۲/۳۵۸). خزیمه بن ثابت و عمار بن یاسر نیز از دیگر فرماندهان امام (ع) در جنگ جمل بودند (مسعودی، همان، ۲/۳۵۸). عبدا... بن زید بن عاصم در جنگ جمل امام علی (ع) را یاری کرد و از جانب امام (ع) به فرماندهی خزاعه و یمن منصوب شد (مفید، ۱۴۱۶: ۳۲۰).

در جنگ با قاسطین در صفین، عمار بن یاسر بود که علاوه بر نقش معنوی، سِمَت فرماندهی پیاده‌نظام را بر عهده داشت (مزاحم منقری، ۱۳۸۲: ۲۰۵؛ ابن ابی‌الحدید، همان، ۴/۲۶). سهل بن حنیف نیز فرمانده سواره‌نظام بصره بود (طبری، ۱۳۸۷: ۴/۴۲۳؛ ابن ابی‌الحدید، همان، ۹۸/۲). از سخنان ابوالهیثم بن تیهان به هنگام منظم کردن سپاه عراق برمی‌آید که او نیز از فرماندهان امام در جنگ صفین بوده است (ابن ابی‌الحدید، همان، ۷۶/۳).

در جنگ با خوارج در نهروان، ابوایوب انصاری سِمَت فرماندهی داشت (مسعودی، ۱۴۰۹: ۳۹۶/۲؛ بلاذری، ۱۴۱۷: ۳/۱۴۶). او زید بن حصین خارجی که فرمانده جناح چپ خوارج بود را کشت (بلاذری، همان، ۳/۱۴۷؛ طبری، همان، ۴/۶۵؛ مسعودی، همان، ۴۱۷/۲). در این جنگ، ابوقتاده ربعی نیز فرمانده پیاده‌نظام بود (ابوحنیفه دینوری، ۱۳۶۸: ۲۱۰).

از فرماندهان امام (ع) در جنگ‌ها، هفت تن از صحابه بدری حضور داشتند که به جز عمار بن یاسر که از مهاجران بدری است، همه از انصار بدری بودند. از انصار نیز سه تن اوسی و سه نفر خزرجی هستند. برخی از این فرماندهان مانند ابوایوب انصاری و ابوقتاده ربعی در دو جنگ جمل و نهروان به‌عنوان فرماندهان سواره‌نظام و پیاده‌نظام ایفای نقش داشته‌اند که گواه تجربه و تبحر آنان در امر جنگ و اعتماد امام (ع) به ایشان بوده است.

۳.۴ اعلام پایمردی در نبرد به امام (ع)

علی (ع) به تأسی از شیوه رسول خدا (ص) با صحابه‌ای که اندیشه و تجربه نظامی داشتند، مشورت می‌کردند. صحابه، علاوه بر مکان جنگ یا آرایش جنگی سپاه، وفاداری خود و میزان آمادگی را برای جنگ را به امام انتقال می‌دادند. چنان‌که ابوقتاده بن ربعی پیش از آغاز جنگ جمل در اعلام همراهی با امام (ع) گفت:

ای علی (ع)! این شمشیر را رسول خدا (ص) به گردن من آویخت و مدتی در غلاف بوده، اکنون وقت آن است که من آن را از غلاف بیرون کشیده و با آن، این قوم ستمگر را که همیشه به این امت خیانت می‌کنند، بکشم. من دوست دارم که تو مرا پیش ببری و آماده نبرد کنی. (ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۲۲۱/۳).

در جنگ صفین سهل بن حنیف در پاسخ مشورت‌خواهی امام (ع) گفت:

ما با هر کس که تو در صلح باشی در صلح هستیم و با هر کس که تو در جنگ باشی در جنگیم. اندیشه ما اندیشه توست و ما دست راست تو هستیم و چنان می‌بینیم که میان مردم کوفه بر این کار قیام کنی و به آنان فرمان حرکت دهی و آگاهشان سازی که در این کار چه ثواب و فضیلتی برای ایشان فراهم است که مردم اصلی و اهل این شهرند... میان ما نسبت به تو مخالفتی نیست. هرگاه ما را فراخوانی پاسخ می‌دهیم و هرگاه فرماندهی اطاعت می‌کنیم. (ابن ابی‌الحدید، همان، ۷۸/۲).

پس از سهل بن حنیف، عمار بن یاسر گفت:

ای امیرالمؤمنین! اگر می‌توانی یک روز هم درنگ نکنی این کار را انجام ده و پیش‌ازاین که آتش فتنه این تبهکاران بالا بگیرد و در بستن راه‌ها و گذرگاه‌ها و ایجاد تفرقه و اختلاف در صفوف ما هم‌داستان شوند، با ما بر ایشان بتاز و آنان را به راه حق هدایت و تشویق فرما که اگر پذیرفتند مردمی سعادتمند خواهند شد و اگر به جز جنگیدن با ما راه دیگری نجستند، در آن صورت به خدا سوگند ریختن خونشان و کوشش در پیکار با ایشان موجب خشنودی و تقرب به خداست و لطفی که از جانب او نصیب ما شده است. (مزاحم مقرئ، ۱۳۸۲: ۹۲ و ۹۳).

۴.۴ جنگ نرم: رزمندگی و مقابله با تشکیک‌ها

رفتارهای صحابه در دو بخش گفتگو با افرادی که در جنگ با برادران مسلمان خود دچار تردید بودند و خواندن رجزهایی که حاوی بیان عقاید اصحاب امام (ع) بوده است، در نوشته حاضر به‌عنوان جنگ نرم تعبیر می‌شود. این نوع جنگ که ممکن است حتی هنگام یک رویارویی نظامی نیز وجود داشته باشد، پس منظور از رفتارها و سخنانی است که به تضعیف جبهه مقابل و تقویت جبهه خودی منجر شود. در این جنگ ممکن است کسانی به‌عنوان شاخص و معیار شناخته شده و رفتار و گفتار دیگران با آنها سنجیده و حضور آن عده در یک‌سوی جبهه، نماد حق یا باطل بودن آن جبهه باشد. حضور تعداد زیادی از صحابه رسول خدا (ص) در

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۴۷

جنگ‌های دوران امام علی (ع)، از دید جامعه مسلمانان آن زمان، به‌نوعی نشان‌دهنده حقانیت و مقبولیت ایشان بوده است. این حضور را می‌توان گونه‌ای از رفتار فرهنگی نیز به‌حساب آورد. از این‌رو کسانی که در خصوص جنگ مسلمان با مسلمان، دچار تردید و عذاب وجدان بودند، با دیدن این افراد در سپاه امام (ع)، حجت شرعی یافته و به آرامش می‌رسیدند. به این سبب همراهی اشخاصی مانند عمار بن یاسر به‌تنهایی نماد حق بوده و باتوجه به احادیثی درباره او و قاتلانش، حضور او در کنار امام (ع)، بیشتر از آن که جنبه نظامی داشته باشد، جنبه فرهنگی پیدا کرد. این ادعا از توصیفی که منابع از عمار در جنگ جمل کرده‌اند، به دست می‌آید.^۳ از این‌رو وقتی در جریان جمل مردی به زبیر بن عوام گفت که گروهی از یاران علی (ع) از جمله عمار بن یاسر از او جدا شده و قصد پیوستن به ما را دارند، زبیر گفت: «به خدای کعبه امکان ندارد و عمار هرگز از علی (ع) جدا نخواهد شد.» زبیر زمانی که متوجه شد عمار به نمایندگی از طرف امام (ع) آمده، گفت: «وای که پشتم شکست. وای که بینی من بریده شد. وای که سیه روی شدم.» (ابوحنیفه دینوری، همان، ۱۸۴/۲؛ ابن ابی‌الحدید، همان، ۳۰۴/۱).

علاوه بر حضور عمار به‌عنوان نماد حق در جبهه امام علی (ع)، گفتار او نیز در مواقع حساس برای مردمی که دچار تردید بودند، راهگشا بوده است تا آن‌جا که امام علی (ع)، کسی را که درباره جنگ با اهل قبله تشکیک کرده بود، نزد عمار فرستادند تا عمار او را هدایت کند. عمار در پاسخ آن مرد گفت: «آیا در جنگ‌های بدر و أحد و حنین شرکت داشته‌ای؟ یا پدرت شرکت کرده است؟» گفت: نه. عمار گفت: «مواضع و پرچم‌های ما همان مواضع و پرچم‌های رسول خدا (ص) در جنگ‌های بدر، أحد و حنین و مواضع و پرچم‌های آنان همان مواضع و پرچم‌های مشرکان احزاب است. به خدا سوگند دوست می‌دارم که همه آنان و کسانی که با معاویه برای جنگ با ما آمده‌اند و از آن‌چه ما بر آن معتقدیم، جدا شده‌اند، پیکری واحد بودند و من سر آن را می‌بریدم و پاره‌پاره می‌کردم.» عمار پرسید: موضوع را برای تو روشن کردم؟ گفت: آری (ابن ابی‌الحدید، همان، ۱۳۷/۲).^۴

عمار در اقدام روشنگرانه دیگر در جنگ صفین و در رویارویی با عمرو بن عاص گفت:

ای مردم شام! آیا می‌خواهید کسی را ببینید که باخدا و رسولش دشمنی و جنگ کرد و بر مسلمانان ستم نمود و مشرکان را یاری و پشتیبانی داد و سرانجام چون دین خدا پیروز شد و خدا، پیامبر (ص) خویش را یاری داد، او به حضور پیامبر (ص) آمد و اسلام آورد...؟ به خدا سوگند که ما آن شخص را همیشه به دشمنی با مسلمانان و دوستی نسبت به گنهکاران می‌شناسیم. همانا او معاویه است. با او بجنگید و او را لعن کنید که او از کسانی است که

نور خدا را خاموش می‌کرده و دشمنان خدا را پشتیبانی و یاری داده است. (ابن حبان، ۱۴۰۳: ۱۹۹/۲).

خواندن رجز، در سابقه جنگ‌های جزیره العرب افرادی که معمولاً از حسب و نسب خوبی برخوردار بودند به میدان آمده و با نام‌بردن از قبیله و پدران خود و یادآوری کارهای آنان، شرافت و جایگاه خود و قبیله خودشان را به رخ طرف مقابل می‌کشیدند. متن رجزهای یاران امام علی (ع) نشانگر عمق اعتقاد این اصحاب است که از برخی از آن‌ها اعتقاد به وصایت و امامت امام درک می‌شود. از رجزهای عمار در دفاع از امام علی (ع) در صفین آمده است: «به‌سوی احزاب که دشمنان پیامبرند، حرکت کنید که بهترین مردم، پیروان علی (ع) هستند. اینک گاهی فرارسیده که کشیدن شمشیر، شرف و کشیدن اسب‌ها و به جنبش درآوردن نیزه‌ها گوارا و پسندیده است.» (ابن ابی‌الحدید، همان، ۸۳/۲). در این رجز، عمار بن یاسر با یادآوری آیه «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِّ» (سوره بینه، آیه ۷) پیروان امام علی (ع) را به "خیر البریه" تعبیر کرده و در مقابل، سپاه معاویه نیز احزاب معرفی شده‌اند. خزیمه بن ثابت برای تهییج سپاه در نبرد جمل خوانده است: «... ای وصی پیامبر (ص) جنگ، دشمنان را از اینجا به فرار و گریز واداشت و کوچ‌ها روان شد.» (ابن ابی‌الحدید، همان، ۵۶/۱).
همو به ام‌المؤمنین عایشه خطاب می‌کند:

ای عایشه از علی (ع) و بر شمردن معایبی که در او نیست در گذر که تو همچون مادر اویی. او از میان همه افراد خاندان رسول خدا (ص) وصی اوست و تو خود از گواهان این موضوع هستی و شاهد آن بوده‌ای. (ابن ابی‌الحدید، همان، ۵۶/۱).

این رجزهای خزیمه بن ثابت ملقب به ذو‌شهادتین، گواه اعتقاد او به وصایت و امامت امام علی (ع) است. او این اعتقاد را در جنگ صفین نیز در قالب رجزی بیان کرده است:

... امروز همان روزی است که پویندگان به‌خوبی خواهند دریافت که مگر آنان که پیمان امام را شکستند امید چه مقدار زیستن را دارند؟ درحالی‌که اینان میراث‌خوار گذشتگان هستند و ارث‌گذار به آیندگان و این علی بن ابی‌طالب (ع) است که هر کس او را فرمان نبرد، از جمله ناکثین و در پیشگاه خدا گناهکار است. (عسکری، ۱۳۷۸: ۲۲۷/۳)

حبیب بن یساف (ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۴۵۰/۱) پیش از حرکت امام به‌جانب بصره برای جنگ با ناکثین، قصیده‌ای سرود و مردم را برای شرکت در جنگ تحریض کرده است: «ای ابا الحسن!

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۴۹

خفتگان را بیدار کردی و این طور نیست که هر کسی به حق فراخوانده شود، شنوا باشد.» (مفید، ۱۴۱۶: ۳۳۲).

زیاد بن لید^۵ نیز در جنگ جمل شرکت کرده و گفت: «ما در مورد حمایت از وصی اعتنا نخواهیم کرد که چه کسی خشمگین می شود؛ همانا که انصار کوشایند و در جنگ اهل شوخی و بازی نیستند.» (ابن ابی الحدید، همان، ۵۵/۱).

۵.۴ قبول مأموریت در بصیرت افزایی سپاه دشمن و شبهه زدایی از مخالفان

سیره امام علی (ع) قبل از جنگ در برابر مخالفان و دشمنان، ارشاد و هدایت آنان و برطرف کردن شبهاتی بود که موجب مخالفت و دشمنی شده بود. به همین منظور، امام (ع)، نمایندگانی به سوی دشمن می فرستادند تا سخن آن ها را شنیده و با دادن پاسخ مناسب، مانع بروز درگیری و جنگ بین مسلمانان شوند. در جنگ جمل، عمار بن یاسر به نمایندگی از سوی امام علی (ع) نزد طلحه و زبیر رفت تا آنان را از جنگ برحذر دارد. وقتی به زبیر خبر دادند که عمار به سوی می آید، از آن جا که حدیث رسول خدا (ص) را مبنی بر شهادت عمار به دست گروه ستمگر شنیده بود، بسیار هراسان شد که مبادا خودش از گروه ستمگر باشد (ابوحنیفه دینوری، ۱۳۶۸: ۱۸۴/۲؛ ابن ابی الحدید، همان، ۳۰۴/۱).

پیش از نبرد صفین نیز امام علی (ع) تنی چند از جمله ابو عمره انصاری^۶ را برای گفتگو نزد معاویه فرستاد تا وی را به کتاب خدا و وحدت بین مسلمانان و اطاعت دعوت کند. بنابر این گزارش، ابو عمره انصاری نخستین کسی بود که در آن میان با معاویه سخن گفت و به مقام و برتری امام علی (ع) در دین، سابقه وی در پذیرش اسلام، قرابت با رسول خدا (ص) و حقانیت آن حضرت اشاره و معاویه را به دوری از تفرقه و خونریزی در جماعت مسلمانان دعوت کرد (مزاحم منقری، ۱۳۸۲: ۱۷۸).

در خصوص ارشاد خوارج نیز امام (ع) بارها نمایندگانی به سوی آنان فرستاد و حتی خود نیز با آن ها گفتگو کردند. ابویوب انصاری پیش از نبرد، مأمور گفتگو و فراخواندن آنان به صلح از طرف امام بود (طبری، ۱۳۸۷: ۶۳/۴؛ ابوحنیفه دینوری، ۱۳۶۸: ۲۵۳/۲) و پرچممان را به دست داشت که آن را در گوشه ای از میدان برافراشته بود و خوارج را به اجتماع در اطراف آن دعوت می کرد (بلاذری، ۱۴۱۷: ۱۴۶/۳).

امام علی (ع) در دو جنگ جمل و نهروان، ۳ نفر از صحابه بدری را به‌عنوان نماینده به‌سوی دشمن فرستادند که دو نفر از آن‌ها از انصار بدری و یک نفر از مهاجران بدری بوده است. از انصار بدری نیز هر دو نفر از قبیله خزرج بوده‌اند.

۶.۴ تبیین حقانیت امام برای پیوستن نیروها به وی

در جنگ با ناکثین، قاسطین و مارقین گاه امام (ع) برای تأمین نیرو با مشکل مواجه می‌شد. این مشکلات در برخی مواقع به دلیل کارشکنی عده‌ای از افراد سرشناس و تحلیل اشتباه آنان به وجود می‌آمد. چنان‌چه در جنگ جمل، وقتی امام علی (ع) از ابوموسی اشعری خواستند، نیرویی از کوفه برای جنگ با ناکثین بفرستد، او امتناع کرد و آن جنگ را فتنه دانست. از این‌رو امام علی (ع)، عمار بن یاسر را به همراه امام حسن (ع)، برای جمع‌آوری نیرو به کوفه فرستادند و باوجود کارشکنی‌های ابوموسی اشعری، عمار موفق به جمع‌آوری شش هزار^۷ نیرو از این شهر شد (یعقوبی، بی‌تا: ۱۸۱/۲).

عمار در پاسخ ابوموسی که سخن پیامبر (ص) را در مورد قعود از فتنه مطرح می‌کرد و حجت می‌دانست، با نقل روایتی از رسول خدا (ص) مبنی بر جنگ امام علی (ع) با ناکثین، قاسطین و مارقین و حتی در صورت لزوم، آوردن گواهانی دیگر که به شنیدن این حدیث از رسول خدا (ص) شهادت بدهند، بهانه‌تراشی وی را در ترک یاری امام (ع) پاسخ داد. وی هم چنین با تشکیک در حدیثی که ابوموسی از رسول خدا (ص) در خصوص زمان فتنه نقل می‌کرد و آن را درباره امام علی (ع) و جنگ ایشان می‌دانست، گفت:

بر فرض که راست بگویی. همانا پیامبر (ص) فقط تو یک نفر را منظور داشته و بدین‌گونه بر تو حجت گرفته است؟ آیا رسول خدا (ص) فقط تو را به‌تنهایی از این کار نهی فرموده و بر حذر داشته که وارد فتنه نشوی؟! (ابن ابی‌الحدید، همان، ۱۰/۶)

ابوالهیشم بن تیهان نیز پس از خطبه‌ای که امام (ع) در پی حرکت طلحه و زبیر به بصره ایراد کرده و حقانیت و وراثت خود را یادآور شدند، برخاست و با اشاره به حقانیت امام (ع) و پشتیبانی از سخنان آن حضرت، از حسد قریش به ایشان پرده برداشت و آمادگی خود را برای کمک اعلام کرد (مفید، ۱۴۱۳ ب: ۱۵۵). در جنگ صفین نیز ابویوب انصاری پیش از جنگ، برای ترغیب مردم کوفه به نبرد با قاسطین، سخنانی ایراد کرد (مفید، همان، ۱۴۸؛ ابن قتیبه، ۱۴۱۰: ۱۷۱/۱).

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۵۱

از رجزهای خزیمه بن ثابت در صفین آمده:

... امروز همان روزی است که پویندگان به‌خوبی خواهند دریافت آن‌ها که پیمان امام را شکستند امید چه مقدار زیستن را دارند؟ درحالی‌که اینان میراث‌خوار گذشتگان هستند و ارث گذار به آیندگان و این علی بن ابی‌طالب است که هر کس او را فرمان نبرد از جمله ناکثین و در پیشگاه خدا گناهکار است. (مزاحم منقری، ۱۳۸۲: ۳۵۸، ۳۶۳-۳۶۶).

دوستی و محبت دوسویه امام علی (ع) و خزیمه را از خطبه ۱۸۲ نهج‌البلاغه که امام (ع) در رثای یاران مخلصی چون خزیمه بن ثابت و عمار بن یاسر فرموده‌اند نیز می‌توان دریافت. امام (ع) در این خطبه فرموده‌اند: «... کجا هستند برادران من که به راه حق رفتند و با حق درگذشتند؟ کجاست عمار؟ و کجاست پسر تیهان؟ و کجاست ذو‌شهادتین؟ و کجایند همانند آنان از برادرانشان که پیمان جانبازی بستند و سرهایشان را برای ستمگران فرستادند؟ (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۸۲).

هم چنین کوشش ابویوب انصاری برای تحریض مردم به جنگ مجدد با معاویه پس از نهروان نیز قابل توجه است. او، امام علی (ع) را واسطه بخشایش خداوند دانسته و ضمن برشماری خدمات امام (ع) به اسلام و مسلمانان و قرابت ایشان با رسول خدا (ص)، مردم را به اطاعت و فرمانبرداری از آن حضرت دعوت کرد (ابن قتیبه، همان، ۱۷۳/۱).

۷.۴ شهدای بدری جنگ‌های جمل، صفین و نهروان

همان گونه که گفته شد، ذکر شمار بدریون حاضر در جمل در رکاب امام (ع) در بیشتر منابع مسکوت مانده است؛ این مطلب در مورد شهدای جنگ‌های امام (ع) نیز صادق است. به طور مثال، هر چند در برخی منابع، تعداد شرکت‌کنندگان بدری در جنگ جمل را حدود ۱۳۰ نفر بیان کرده‌اند، (ذهبی، ۱۴۱۳: ۱۴۹/۲) اما تعداد شهدای بدری در این جنگ را تنها دو نفر به نام‌های عمرو بن ابی عمرو بن شداد (ابن اثیر، همان، ۱۶۰/۶؛ ابن حجر، ۱۴۱۵: ۱۷۳/۷) و هند بن ابی هاله اسدی تمیمی گفته‌اند (ابن اثیر، همان، ۶۴۱/۴).

مسعودی تعداد شهدای بدری حاضر در جنگ صفین را ۲۵ تن بیان کرده است (مسعودی، ۱۴۰۹: ۳۹۴/۲). این افراد عبارت‌اند از: خزیمه بن ثابت انصاری، سهیل بن عمرو بن ابی عمرو الانصاری، عبید بن تیهان بن مالک اوس انصاری (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۴۳۰/۳). عمار بن یاسر، ابوالهیشم بن تیهان، ابو عمره انصاری و ابو فضاله انصاری (ذهبی، ۱۴۱۳: ۱۹۳/۳).

باوجود ذکر تعداد ۲۵ تن برای شهدای بدری جنگ صفین، این مقاله موفق به شمارش ۷ تن از آنان شد. از مجموع این شهدا، تنها عمار بن یاسر از مهاجران بدری و ۶ نفر از انصار بدری بوده‌اند. از میان ۶ شهید انصار نیز سه نفر از قبیله اوس، دو نفر از قبیله خزرج بوده‌اند. قبیله ابوفضاله انصاری نیز شناسایی نشد، چرا که در منابع تنها به انصاری بودن او اشاره شده است.

۵. عملکرد فرهنگی صحابه بدری موافق حکومت امام علی (ع)

همان‌طور که گفته شد حضور صحابه بدری در دوران امام علی (ع) و با وجود سه جنگ بزرگ داخلی بیشتر از آن که جنبه نظامی داشته باشد، جنبه فرهنگی داشته است. این صحابه با کنشگری خود در حوزه‌های سیاسی، نظامی و فرهنگی، عمق اعتقادی خود را به امام علی (ع) نشان می‌دادند.

۱.۵ بازگویی ماجرا و حدیث غدیر

یکی از این راه‌ها نقل احادیثی بود که از رسول خدا (ص) شنیده بودند. آنان احادیثی را از رسول خدا (ص) نقل می‌کردند که در آن‌ها به وصایت و جانشینی امام علی (ع) اشاره شده بود. مهم‌ترین این احادیث، مربوط به غدیر خم است. از آن جا که صحابه بدری در بین مردم دارای مقبولیت بوده و جایگاه ویژه‌ای داشتند، یادآوری احادیثی مانند غدیر از سوی آنان با اقبال بیشتر مردم مواجه می‌شد. شماری از صحابه بدری که راوی حدیث غدیر بودند، عبارت است از:

عمار بن یاسر: او در مواجهه با عمرو بن عاص در جنگ صفین به عمرو بن عاص گفت: «ای دم‌بریده ابتر! آیا نمی‌دانی پیامبر (ص) فرموده است: هرکس من مولای اویم علی مولای اوست. خدایا دوست بدار هر کس او را دوست دارد و دشمن بدار هرآن‌کس که او را دشمن می‌دارد.» من دوستدار خدا و رسول خدا (ص) و پس از آن دو، دوستدار علی هستم (ابن ابی‌الحدید، ۱۹۵۹: ۱۶/۴).

منابع ابوفضاله انصاری (ابن اثیر، ۲۴۷/۵؛ ابن‌عبدالبر، ۱۷۲۹/۴؛ ابن حجر، ۲۶۷/۷) و ابولبابه (ابونعیم، ۱۴۰۸: ۲۹۸۵/۶؛ ابن حجر، ۱۴۱۵: ۲۶۷/۷) را از شهود امام علی (ع) در منا دانسته‌اند که برای اثبات جانشینی خود در غدیر خم انجام دادند.

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۵۳

ابوالهیشم بن تیهان: وی در یکی از احتجاجات امام علی (ع) در صفین برای اثبات وصایت خود به کمک امام (ع) شتافت و به نفع آن حضرت گواهی داد (نعمانی، ۱۳۹۷: ۷۰).
ابویوب انصاری: او امام علی (ع) را «مولا» خطاب می‌کرد و می‌گفت: از رسول خدا (ص) شنیدم که فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ» (طبرانی، بی‌تا: ۱۷۳/۴ و ۴۹۶/۷) او از صحابه قائل به امامت امام علی (ع) بود (کشی، بی‌تا: ۱/ ۱۸۲-۱۸۸) که هنگام سخنرانی امام علی (ع) در کوفه شهادت داد که حدیث غدیر را از پیامبر (ص) شنیده است (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۱۲۶/۶).
از عبدالرحمن بن ابی لیلی نقل شده است:

دیدم علی (ع) مردم را قسم می‌دهد: شما را به خدا! هر کسی شنید که رسول خدا (ص) در روز غدیر خم که فرمود: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ، فعلی مولا، ...، برخیزد. ناگهان دوازده نفر از بدریون را دیدم که برخاستند و گفتند: ما گواهی می‌دهیم که شنیدیم رسول خدا (ص) در روز غدیر چنین فرمود. (ابن اثیر، همان، ۶۰۵/۳).

در برخی از منابع، نام تعدادی از صحابه بدری که به شنیدن حدیث غدیر از زبان رسول خدا (ص)، شهادت دادند، چنین آمده است: ابو عمره (ثعلبه بن محسن)، سهل بن حنیف، خزیمه بن ثابت، نعمان بن عجلان (طوسی، ۱۳۸۸: ۲۵۵).

۲.۵ شناخت افزایی و شبهه زدایی از طریق معرفی ناکثین، قاسطین و مارقین

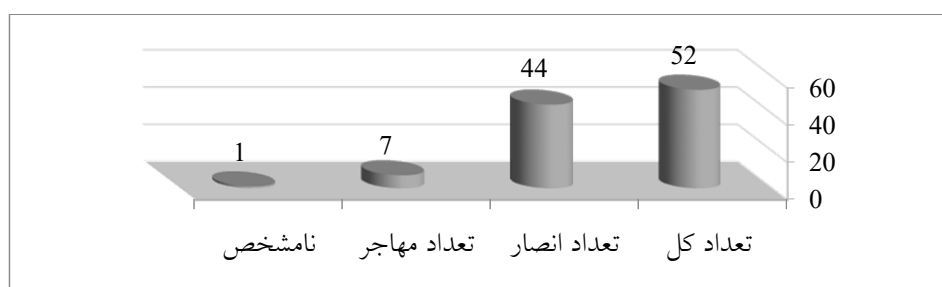
از دیگر احادیث رسول خدا (ص) که راویان زیادی داشته که عده‌ای از آن‌ها از صحابه بدری هستند، حدیث جنگ امام علی (ع) با ناکثین، قاسطین و مارقین است. روایت این حدیث در زمانی که غبار فتنه تشخیص حق را از باطل سخت می‌کرد و عده‌ای از مسلمانان، نگران برادرکشی و جنگ با اهل قبله بودند، می‌توانست راهگشای بسیاری از گره‌های ذهنی مسلمانان بوده و چراغی در تاریکی فتنه باشد. بدیهی بود که شنیدن این حدیث از زبان صحابه بدری برای مردم به‌عنوان یک حجت تلقی می‌شد و مسلمانان را در انتخاب راه، هدایت می‌کرد. یکی از راویان بدری این حدیث، عمار یاسر است. او در پاسخ عمرو بن عاص که علت جنگ و خونریزی عراق را با شام پرسید، گفت: «همانا رسول خدا (ص) به من فرمان داد با ناکثین جنگ کنم، چنین کردم و فرمود با قاسطین جنگ کنم و شما همان‌ها هستید. اما در مورد مارقین نمی‌دانم که آنان را درک خواهم کرد یا نه؟» (ابن ابی‌الحدید، ۱۹۵۹: ۱۶/۴) ابویوب انصاری نیز راوی حدیث نبرد امام علی (ع) با ناکثین، قاسطین و مارقین بود. او در پاسخ کسانی که

می‌گفتند: چگونه با اهل قبله به جنگ برخاسته‌ای؟ می‌گفت: «رسول خدا (ص) فرمان داده تا همراه علی با ناکثین، قاسطین و مارقین بجنگم.» (نعمانی، ۱۳۹۷: ۷۱ الغیبه؛ ابن ابی‌الحدید، همان، ۲۰۸/۳).

در جنگ جمل یکی از یاران علی (ع) نزد وی آمد و گفت: «آیا ممکن است طلحه، زبیر و عایشه بر باطل اجتماع کنند؟ علی (ع) در جواب فرمود: حقیقت بر تو اشتباه شده است. حق را بشناس تا اهل آن را بشناسی و باطل را بشناس تا اهل آن را بشناسی».

به نظر می‌رسد، یکی از اقدامات مهم یاران بدری امام کوشش برای شناساندن ایشان به عنوان جبهه حق بود. یکی از این اقدامات در میدان نبرد و از طریق رسانه معمول آن عصر یعنی رجزخوانی بوده است. به این سبب، خواندن رجز بیشتر از آنکه عملی نظامی به شمار آید، یک عملکرد فرهنگی است. اشاره شد، رجزهایی که در جنگ‌های دوران امام (ع) توسط صحابه بدری خوانده می‌شد بیشتر بر تأیید حقانیت امام (ع) در جانشینی و وصایت آن حضرت تأکید دارد. بیشتر رجزها حاوی نکاتی چون اقرار به وصایت امام علی (ع) و تشبیه سپاه دشمن به سپاه احزاب در زمان رسول خدا (ص) است. این مورد در بخش عملکرد نظامی مبسوط بحث شد.

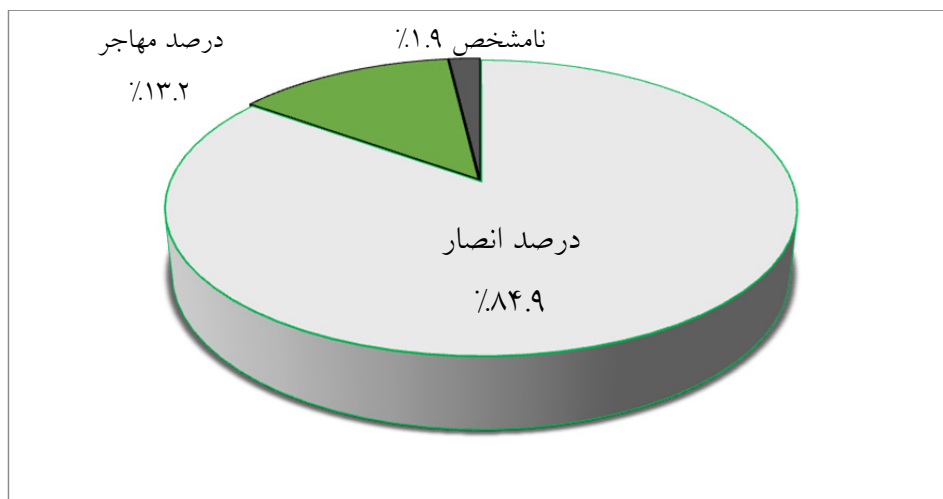
با وجود روایت عبدالرحمن بن ابی لیلی از ۱۲ نفر بدری که به شنیدن حدیث غدیر گواهی داده‌اند، تنها ۹ نفر شناسایی شدند. از مجموع این افراد، ۸ نفر از انصار بدری و تنها یک نفر از مهاجران بدری حضور دارند. در خصوص حدیث قتال با ناکثین، قاسطین و مارقین نیز ۲ نفر از صحابه بدری راوی این حدیث شناسایی شدند که یکی از انصار بدری و از قبیله خزرج و دیگری از مهاجران بدری بوده است. از ۴ بدری که در جنگ رجز خوانده و به حقانیت امام (ع) اشاره کرده‌اند، عمار بن یاسر از مهاجران و خزیمه بن ثابت، خبیب بن یساف و زیاد بن لبید از انصار هستند.

نمودار ۱. تعداد انصار و مهاجرین بدری موافق در حکومت امام علی (ع)

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۵۵

در این نمودار تعداد مهاجرین و انصار بدری موافق امام (ع) نشان داده شده که در مجموع ۵۲ نفر هستند. از این تعداد ۴۴ نفر از انصار و ۷ نفر از مهاجران حضور دارند. قبیله یک نفر از این صحابه نیز شناسایی نشد.

نمودار ۲. درصد انصار و مهاجرین بدری موافق در حکومت امام علی (ع)

همان گونه که از نمودار (۲) پیداست، انصار بدری موافق در حکومت امام علی (ع) ۸۴.۹٪، مهاجران ۱۳.۲٪ و افراد از قبایل نامشخص ۱.۹٪ هستند که در حکومت امام (ع) حضور داشته‌اند. در این میان، انصار با ۸۴.۹٪ بیشترین مشارکت را در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی و نظامی دوران خلافت امام (ع) داشته‌اند.

۶. نتیجه‌گیری و دستاورد پژوهش

در بخش صحابه بدری موافق حکومت امام علی (ع)، ۵۲ نفر از صحابه بدری شناسایی شدند. این تعداد در برهه‌های مختلف پیش از خلافت و پس از آن در بیعت با امام (ع)، حضور در جنگ‌ها در کنار ایشان، روایت احادیثی چون غدیر و قتال با ناکثین، قاسطین و مارقین و حتی همراهی زبانی مانند خباب بن ارت که موفق به شرکت در جنگ‌های امام علی (ع) نشد را شامل می‌شود. از میان این تعداد از صحابه بدری موافق ۴۴ نفر از انصار هستند که نشان‌دهنده همراهی و اعتقاد بیشتر آن‌ها به امام (ع) و حکومت آن حضرت است. حضور انصار در

جنگ‌های امام (ع) و همراهی با آن حضرت در سایر موارد، نوعی تأیید حکومت امام (ع) و نیز یک نوع مشارکت در امور سیاسی تلقی می‌شد. از میان این تعداد بدری انصاری نیز ۲۵ نفر از قبیله خزرج و ۱۴ نفر از قبیله اوس بودند. تعداد ۶ نفر از انصار نیز بودند که قبیله آن‌ها شناسایی نشد، چرا که منابع فقط به انصاری بودن آن‌ها اشاره کرده بودند. شمار مهاجران بدری موافق امام (ع) نیز ۷ نفر است که در مقایسه با انصار می‌توان دریافت که اقبال و توجه مهاجران بدری به حکومت امام علی (ع) بسیار کمتر از انصار بوده است. در میان صحابه بدری موافقی که شناسایی شدند، شخصی به نام انس بن نبیه کاهلی وجود دارد که قبیله او شناسایی نشد. حوزه نقش‌آفرینی آن‌ها در حوزه‌های سیاسی بیعت با امام و کوشش برای ترغیب مردم به بیعت با ایشان و ابراز وفاداری با قبول مسئولیت در کنار ایشان بوده است. در حوزه نظامی علاوه بر حرکت در کنار امام برای مقابله با ناکتین، قاسطین و مارقین کوشش می‌کردند با ایفای نقش تبیینی و افزودن بر بصیرت جبهه‌های مقابل امام حقانیت ایشان را اثبات کنند که عملکردی با تأثیرگذاری در حوزه فرهنگی است

پی‌نوشت‌ها

۱. ابوالهثیم کنیه اوست و نامش افزون بر مالک، عبدا... نیز ثبت شده است (ابن حجر، ۱۴۱۵: ۷/۳۶۵) تیهان لقب پدر ابوالهثیم است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱/۱۷۱-۱۷۲؛ ابن هشام، بی‌تا: ۲/۲۹۵).
۲. (نام وی سیماک و نام پدرش خَرَشَه بن لوزان، کنیه او ابودجانه است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱/۱۳۳) او از بزرگان انصار و به همراه علی(ع)، حمزه، جعفر و زبیر به عنوان یکی از "المعروفون بالجهاد" است (ابن شهر آشوب، مناقب، ج ۱، ۳۴۱) گفته شده که او در جنگ یمامه در سال ۱۲ه.ق از دنیا رفت (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۵۵۱/۲). ابن عبدالبر حضور او را در صفین ضعیف و ابن حجر تشابه اسمی را عامل این اشتباه می‌داند. بر پایه روایت مُفَضَّل بن عُمَر از امام صادق(ع)، ابودجانه از یاران قائم (ع) خواهد بود و حضرت به همراه وی، سلمان، مقداد، مالک اشتر و دیگران از کوفه قیام خواهد کرد (مفید، ۱۴۱۳: ۳۸۶/۲).
۳. چهره عمار در روز جمل: شمشیرش از همه کوتاهتر، نیزه اش از همه باریکتر و ساق پایش از همه لاغرتر بود. حمایل شمشیرش از بندهای چرمی معمولی برای بستن بار بود و قبضه آن زیر بغل او قرار داشت (طبری، ۱۳۸۷: ۵۳۱/۴؛ ابن ابی الحدید، همان، ۱۲۸/۱).
۴. پس از شهادت عمار، امیرمؤمنان علی(ع) بر سر جسد آغشته به خون وی ایستاد و گفت: «هر مردی که مصیبت عمار بر او گران نباشد هدایت نشده است؛ خدایا، رحمت کن عمار را، روزی که برانگیخته شود

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۵۷

و روزی که از او پرسش شود. بهشت بر او گوارا باد! او کشته شد درحالی که با حق بود و حق با او بود و همیشه حق با او خواهد بود، کشته و سرزنشگرِ عمّار در دوزخ است» (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱: ۱۵۷/۲).

۵. ظاهراً زیاد بن لبید در ماجرای سقیفه از مخالفان امام علی (ع) بود، اما پس از مدتی تغییر عقیده داد و در دوران امام علی (ع) از صحابه ایشان شد و همراه امام در جنگ‌ها شرکت کرد و رجزی که در جمل خوانده نشانگر اعتقاد او به امام علی (ع) به عنوان وصی رسول خدا (ص) است.

۶. (نام وی و پدرش را به اختلاف، عمرو بن محسن، ثعلبه بن عمرو بن محسن و اسید بن مالک و رشید و بشر بن عمرو گفته‌اند) (ابونعیم، ۱۴۰۸: ۵/۲۹۶۱). ابوعمره پس از رحلت رسول خدا (ص)، بر حقانیت امام علی (ع) اعتقاد داشت و انحرافی در عقیده او پیدا نشد. وی در نبرد جمل برای یاری امام علی (ع)، صد هزار درهم به آن حضرت بخشید (طبرانی، بی‌تا: ۲۱۱/۱؛ ابن حبان، ۱۴۰۳: ۴۸/۳) و در صفین به شهادت رسید (ابن‌البر، ۱۴۱۲: ۲۸۳/۴؛ ابونعیم، ۱۴۰۸: ۵/۲۹۶۱) ابن حبیب بغدادی نام وی را در شمار صحابه همراه با امام علی (ع) در جمل و صفین، آورده است. ضمن اشاره به یاری وی و بخشیدن مبلغی بالا در جمل، از او در شمار شهدای سال ۳۷ ه. نام می‌برد. او امام علی (ع) را به هنگام حرکت از مدینه به سوی بصره و نبرد جمل همراهی کرد و با آن حضرت راهی صفین شد، اما در فاصله یک شبی تا صفین، دچار تردید شد. سپس به زودی شک وی بر طرف شده و خود را به صفین رساند و با شامیانی که آب را بر یاران امام علی (ع) بسته بودند، جنگید (بلاذری، ۱۴۱۷: ۳۰۲/۲).

۷. در برخی گزارش‌ها تعداد کوفیان ملحق شده را ۹۶۵۰ تن (ابوحنیفه دینوری، ۱۳۶۸: ۱۴۵-۲۹۳) یا «۹۲۰۰ تن (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱: ۲۹۲/۲) و یا دوازده هزار ذکر شده است (ابن‌اثیر، ۱۳۸۵: ۱۱۸/۳).

کتاب‌نامه

قرآن کریم

نهج‌البلاغه

ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید (۱۹۵۹م)، شرح نهج‌البلاغه، تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره: دار احیاء التراث العربی.

ابن‌اثیر، عزالدین علی بن ابی‌الکرم (۱۳۸۵ق)، الکامل فی التاریخ، بیروت: دار صادر - دار بیروت.

_____ (۱۴۰۹ق)، اسدالغابه فی معرفه الصحابه، بیروت: دارالفکر.

ابن‌اعثم کوفی (۱۴۱۱ق)، الفتوح، تحقیق علی شیری، بیروت: دارالاضواء.

ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۱۲ق)، المنتظم فی التاریخ و الملوك، تحقیق محمد و مصطفی‌القادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن حبان (۱۴۰۳ق)، الثقات، بیروت: مؤسسه الکتب الثقافیه.

ابن حجر، احمد بن علی (۱۴۱۵)، الاصابه فی تمییز الصحابه، تحقیق عادل احمد عبد الموجود و علی محمد معوض، بیروت: دارالکتب العلمیه.

_____ (۱۴۰۴)، تهذیب التهذیب، بیروت: دارالفکر.

ابن سعد، محمد (۱۴۱۰)، طبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۴۱۲ق)، مناقب آل ابی طالب، تحقیق یوسف تباعی، بیروت: دار الاضواء.

ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله (۱۴۱۲ق)، الاستیعاب فی معرفه الاصحاب، تحقیق علی محمد بجاوی، بیروت: دار الجیل.

ابن عساکر (بی‌تا)، تاریخ دمشق، ترجمه الامام علی بن ابی طالب، تحقیق محمدباقر محمودی، بیروت: مؤسسه محمودی.

ابن قتیبہ دینوری (۱۴۱۰ق)، الامامه و السیاسه، تحقیق علی شیری، بیروت: دار الاضواء.

ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ق)، البدایه و النهایه، بیروت: دارالفکر.

ابن هشام (بی‌تا)، السیره النبویه، تحقیق مصطفی سقا و دیگران، بیروت: دار المعرفه.

ابوحنیفه دینوری، احمد بن داود (۱۳۶۸ش)، اخبار الطوال، تحقیق عبدالمنعم عامر و جمال‌الدین سیال، قم: منشورات الرضی.

ابونعیم اصفهانی (۱۴۰۸ق)، معرفه الصحابه، تحقیق محمد راضی بن حاج عثمان، مدینه منوره: مکتبه الدار.

بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۳۱۴ق)، جامع الصحیح، قاهره: مکتبه عبدالحمید احمد حنفی.

بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر (۱۴۱۷ق)، انساب الاشراف، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۷ق.

..... (۱۳۷۵ش)، جلوه‌های تاریخ در شرح نهج البلاغه ابن ابی‌الحدید، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نشر نی.

ذهبی، شمس‌الدین محمد بن احمد (۱۴۱۳ق)، تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الاعلام، تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، بیروت: دارالکتب العربی.

رمضانی، آزاده (۱۳۹۰)، «نقش صحابه بدری در حکومت امام علی (ع)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام‌نور تهران، استاد راهنما شهلا بختیاری.

صالحی شامی، محمد بن یوسف (۱۴۱۴ق)، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، تحقیق عادل احمد عبدالموجود و علی محمد معوض، بیروت: دارالکتب العلمیه.

طبرانی، سلیمان بن احمد (بی‌تا)، معجم الکبیر، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق)، تاریخ الامم و الملوک، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالتراث.

_____ (۱۴۱۲ق)، جامع‌البیان فی تفسیرالقرآن، بیروت: دار المعرفه.

طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۸)، امالی، ترجمه صادق حسن‌زاده، قم: اندیشه هادی.

کنشگری صحابه بدری همراه در حکومت امام علی (ع) (شهلا بختیاری و آزاده رضائی) ۲۵۹

_____ (بی تا)، اختیار معرفه الرجال (معروف به رجال کشی)، تصحیح حسن مصطفوی، مشهد: دانشگاه مشهد.

عسکری، سید مرتضی (۱۳۷۸ش)، صد و پنجاه صحابه ساختگی، ترجمه عطا محمد عطار سردارنیا، دانشکده اصول دین: چاپ نینوا.

مسعودی، علی بن حسین (۱۴۰۹ق)، مروج الذهب و معادن الجواهر، تحقیق اسعد داغر، قم: دار الهجره.
مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۳ الف)، ارشاد فی معرفه حجج ا... علی العباد، قم: کنگره شیخ مفید.
_____ (۱۴۱۳ ب)، امالی، قم: کنگره شیخ مفید.

_____ (۱۴۱۳ ج)، الاختصاص، قم: المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید.

_____ (۱۴۱۶ق)، الجمل، قم: مکتبه الاعلام الاسلامی.

نجاشی، محمد بن ابراهیم (بی تا)، رجال، تصحیح آیه ... زنجانی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
نصر بن مزاحم منقری (۱۳۸۲ق)، وقعة صفین، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قاهره: مؤسسه العربیه الحدیثه.

نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق)، الغیبه، تهران: نشر صدوق.

یعقوبی، احمد بن واضح (بی تا)، تاریخ یعقوبی، بیروت: دار صادر.

یمانی، محمد عبده و دیگران (۱۳۸۹ش)، مجموعه مقالات غزوه بدر کبری، ترجمه شهلا بختیاری، قم: نشر مورخ.